

26.10.2022

פרופ' עירית עמית כהן

60 שניות על שימור מורשת התרבות

מפגש ראשון הציג את הצירוף הלשוני, שימור מורשת תרבות מוחשית והמשמעויות הנלוות.
מפגש שני מתמקד בגורמים השותפים לשינוי במעמד תחום שימור מורשת התרבות המוחשית.
מפגש שלישי מתבסס על מאמר שהופיע באתרים המגזין 11 תאריכים כסמל: שנת 1700 ומעמדה בהבחנה בין עתיקה לבין אתר ונכס מורשת (כתבו: רחל שוויצר ועירית עמית-כהן)
מפגש רביעי נועד להציג את השינוי שחל בשיח השימור מהפריט או האתר הבודד למכלול/למרחב מורשת לשימור
מפגש חמישי, השמשה (re-use) של נכסי מורשת בנויים

מפגש 5

בשנים האחרונות בדיון המתמקד בשימורם של נכסי מורשת תרבות בנויה מתחזקת הגישה הדוגלת בהשמשתם (reuse). גישה זו מתבססת על שתי תפיסות:

1. **השמשה מותאמת** - נכסי מורשת תרבות ששרדו במרחב, ושבועברם הוקמו למלא צרכים כלכליים, תרבותיים, פוליטיים וחברתיים, הם 'סוכני זיכרון' לאירועי עבר, לדמויות, לאורחות חיים ולתפיסות עולם. אלא שהישרדותם זו לא תצלח כל עוד היא נשענת אך ורק על זיכרונות הנקשרים בנכסים. כדי שהישרדות תאריך ימים מחויבת השמשה מחודשת שלהם, כזו שתתאים לרצונות התושבים, לצורכיהם העכשוויים והפגיעה שלה בערכי הנכס תהייה מזערית. השמשה מותאמת זו להווה כוללת בחינה מעמיקה של מאפייני הנכס וסביבתו לקליטת התפקוד החדש והחלטה לגבי האופן בו ימומנו השימור והפיתוח התפקודי.

2. **השמשה ככלי מקיים** - תפיסה המתבססת הן על ההכרה באחריות דור ההווה לשמר את המורשת ולדאוג להישרדותה עבור הדורות הבאים, והן על ההבנה, שהשמשה היא חלק מגישה אקולוגית-סביבתית. על פי זו האחרונה יש להימנע מהרס הישן ולהעדיף את שיקום הנכס ההיסטורי ואת ניצול ניפחו וחומריו לשימוש מחודש.

הקריאה להשמשת נכס מורשת תרבות כוללת הבחנה בין תפקיד הנכס (role) לבין תפקודו לבין התכן הנוצק לתוכו והפעילות המתקיימת בו (purpose/use or re-use).

התפקידים מתבססים על הערכים אותם מייצג הנכס, כשבאלה נמנים התפקיד הייצוגי לבטא נושאי עבר, הדגשת ייחודו של המקום, קידום אינטרס – פוליטי וכלכלי, יצירת חוויה למתבונן או לשוהה בנכס, ביטוי לרעיונות חברתיים, תרבותיים ותפיסות אידאולוגיות.

התפקודים הם סוגי הפעילות שמתקיימים בנכס השמור או מושפעים מהקרבה אליו. כך למשל, בחירה של תפקודים כמו מוזיאון וגלריה, מסעדה או חנות בוטיק בנכס היסטורי נשענת על ההכרה בתרומה שיש לערכי התרבות של הנכס, ההיסטוריים או העיצוביים, להעשרת חוויית הפעילות של השוהים ופועלים בתוך הנכס או בסמוך אליו.

לקשרים בין סוג התפקוד הנבחר לבין ערכי הנכס ותפקידיו יש השלכות על זיהוי הגורמים שיכולים להיות שותפים במימון שימור הנכס, בפיתוח תפקודו ובתחזוקתו לאורך זמן. דוגמה להשלכות שכאלה הוא שימורו של נכס היסטורי שיש לו בולטות עיצובית והסיפור ההיסטורי שלו מייצג זיכרון

לאומי. שני המאפיינים מעודדים הן רשויות ומוסדות ציבוריים והן יזמים להשתתף במימון שימור הנכס, בהשבת סביבתו על ידי השקעה בתשתיות, בתחזוקה ובגינון, ובמימון ההפעלה והפיתוח של התפקוד.

הבחנות אלה חשיבות, הן מצביעות על מספר תהליכים. **האחד**, לכאורה הדיון בערכים התרבותיים ובתפקידם של הנכסים לייצגם קודם לבחינה התפקודית, יחד עם זאת ברבים מהמקרים הבחירה התפקודית הופכת לגורם המרכזי בתהליך, והיא שתקבע את הישרדותו של הנכס, את אופן השימור ואת מימונו. המרכזיות של ההיבט התפקודי נשענת על הגישה כי נכס מורשת תרבותית יתקשה לשרוד לאורך זמן ללא פיתוח שיכלול את ייצובו והתאמתו לתפקוד עכשווי, כזה שתואם את הרצונות ואת צורכי האוכלוסייה העכשווית. **השני**, המימון שהוזכר לעיל, באחדים מהמקרים מתקיימת הפרדה במימון שני השלבים, השימור והפיתוח (ולעתים גם במימון השלב השלישי – התחזוקה). במקרים אחרים הגורם המשמר הוא גם הגורם המפתח. כך למשל נכסים היסטוריים שמייצגים זיכרון קולקטיבי, הסיכוי למימון שימורם מצד גורמים ציבוריים יגדל. התפקוד עצמו, בחירתו לא תמיד קשורה בזיכרון ההיסטורי, אלא בפוטנציאל הכלכלי שלו, ומשום כך מימונו יש וייעשה על ידי הגורם הציבורי המשמר ויש ויקודם על ידי גורם פרטי שלא שותף במימון השימור. **השלישי**, למרות המרכזיות שיש לנושא ההשמשה המותאמת של נכס מורשת, הדגש התפקודי לא מבטל את חשיבותם של הערכים ההיסטוריים והתרבותיים, להיפך, הוא מחזיק את הגישה שכל פיתוח עכשווי צריך להתחשב בערכי הנכס, ועל הגורמים הממנים, הן את השימור והן את הפיתוח התפקודי, להימנע ככל הניתן מפגיעה בהם.

לתהליכים אלה נוספים שני נושאים שגם להם השפעה בקביעת ההשמשה של נכס מורשת תרבות. 1. ההבנה שהשימור הוא קודם כל מוצר ציבורי. הבנה זו מקלה על הבחירה התאמת הנכס לתפקוד המוצע ועל זהות הגורמים שייקחו על עצמם את מימון שימור הנכס ופיתוח תפקודו.

אעיר, בכלכלה ציבורית מבחינים בין מוצרים פרטיים אשר ההנאה מצריכתם מוגבלת לצרכן מסוים או שצריכת המוצר על ידי פרט אחד מתחרה בצריכתו על ידי פרט אחר, לבין מוצרים ציבוריים אשר לא ניתן למנוע מאף פרט מלצרוך אותם או ליהנות מהם. מצב זה גורם לכך, שבעוד שבמוצר פרטי רק פרט אחד יכול בזמן מסוים להפיק תועלת מהמוצר, התועלת ממוצר ציבורי משותפת למספר אנשים. במציאות, רבים הם המוצרים המאופיינים במצבים מעורבים. מצב זה נכון גם ביחס לנכסי מורשת תרבות. הציבוריות של נכס מורשת מתקיימת בגלל העובדה שהסיפור ההיסטורי והערכים התרבותיים המתלווים אליו מקנים לו מעמד של סוכן זיכרון עבור פרטים וקבוצות אוכלוסייה שלהם מאפיינים, רצונות וצרכים דומים.

להדגשת נכס מורשת כמוצר ציבורי חשיבות בניתוח היחסים בין גודל הקהילה והזיכרון, האינטימי או הקולקטיבי, לבין נושא הבעלות על הנכס. מצב שבו נכסים היסטוריים מייצגים זיכרון קולקטיבי-ציבורי אבל הבעלות עליהם פרטית מעורר מחלוקות ביחס לשימורו, תפקודו ומימון השניים. שולחן עגול וחקיקה יכולים לפתור מצבים מעורבים שכאלה.

2. תמריצים לעידוד השימור וההשמשה של נכסי מורשת

הדיון בציבוריות של נכס מורשת, בפעולות השימור הנדרשות, בהשמשה ובעלויותיהן הוא רחב, ומשום כך מייצרות רשויות מנגנונים הכוללים תמריצים לתמיכה בשימור ועידוד הפיתוח. למנגנונים ולתמריצים ביטויים שונים: חוקים ותקנות; מענקים או הלוואות בתנאים מועדפים לבעלי מבנים שהוחלט לשמרם או ליזמים המחליטים להשמישם; הטבות מס על הוצאות השימור;

שימוש של הממשלה או הרשות המקומית במבנה שהוכרז לשימור תמורת תשלום דמי שכירות ראויים לבעלי הנכס; מתן אפשרות לקיים בנכסים השמורים פעילויות שמייצרות הכנסות לבעלים או למנהלי האתר כמו חנויות בוטיק, מסעדות, מופעי תרבות מושכי מבקרים; מתן אפשרות לשימוש חורג, גם אם האתר ממוקם באזור שאינו מיועד לפעילות שנבחרה עבורו ועוד. מנגנון מוכר הוא ניווד זכויות בנייה (Transfer Development Rights T.D.R) שמטרתו להוריד לחצי שוק שמאיימים על נכסים שהוכרזו לשימור, ולהעביר את הזכויות לפיתוח, שנקבעו לאזור בתכנית בניין עיר ושלא ניתנות למימוש, למקומות ששם מתאפשרת תרומה כלכלית גבוהה יותר לזכויות של בעל הנכס.

בישראל שנכסי מורשתה מייצגים מגזרים שונים וצורות התיישבות שונות, וערכיהם ומסריהם מעוררים מחלוקות להבחנות בין תפקיד ותפקוד, בין ערך והשמשה ובין ציבוריות ופרטיות חשיבות בכל דיון בדבר חשיבותם של נכסי מורשתה התרבותית.